

**BOLANING HISSIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI
VA EMPATIYA SHAKLLANISHI****Sodiqova Gulhayo ¹**¹ *Akmal farm education o'quv markazi psixologi***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 29.03.2025**Revised: 30.03.2025**Accepted: 31.03.2025***KALIT SO'ZLAR:**

*Rivojlanish, hissiy
rivojlanish, hissiy
holatlarini, kognitiv
rivojlanish, empatiya,
ijtimoiy muhit,
empatiya, his-
tuyg'ulari, ijtimoiy
muhitn.*

*empatiya shakllanishi insonning shaxsiy
rivojlanishida va ijtimoiy munosabatlarida muhim
ahamiyat kasb etadi. Bu qobiliyat boshqalar
hissiyotlarini tushunish, ularning ichki
kechinmalariga kirishish va ular bilan hissiy
aloqada bo'lish imkoniyatini beradi. Impatiyaning
rivojlanishi tabiiy jarayon bo'lib, pedagogik
yondashuvlar va ijtimoiy muloqotning sifatiga
bog'liq. Shu sababli, ushbu bo'limda bolalarda
impatiyani shakllantirish uchun qo'llaniladigan
amaliy usullar va samarali metodlar yoritiladi.
Bolalarda impatiyaning shakllanishi uchun ularning
hissiy rivojlanishini rag'batlantirish zarur.*

KIRISH. Bolaning hissiy rivojlanishi inson shaxsiyatini shakllantirish va uning jamiyatda moslashuvchanligini ta'minlashda asosiy ahamiyat kasb etadi. Hissiy rivojlanishning mohiyati shundaki, bola hayotining dastlabki bosqichlaridanoq ichki va tashqi omillarga javoban hissiy munosabatlarni rivojlantiradi. Ushbu rivojlanish bola bilan atrofdagi insonlar o'rtasidagi muloqot jarayonida ro'y beradi. Bolaning hissiy rivojlanishi unga o'zining ichki dunyosini anglash, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos ravishda javob berish imkoniyatini beradi. Ushbu jarayon bolaning ijtimoiy munosabatlari, shaxsiy o'sishi va umuman, uning hayotiy muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Jean Piaget "Hissiy rivojlanish kognitiv rivojlanish bilan chambarchas bog'liqdir; bola kognitiv bosqichlardan o'tgan sari, o'z his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyati

rivojlanadi”.²⁴ Piagetning ushbu fikri hissiy rivojlanish va aqliy rivojlanishning birgalikda kechishini ko‘rsatadi. Bolaning his-tuyg‘ularini boshqarishi uning tafakkur qobiliyatiga bog‘liqdir. Misol uchun, konkret operatsiyalar bosqichida (7-11 yosh) bolalar nafaqat o‘z his-tuyg‘ularini, balki boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishni o‘rganadi.

Erik Erikson “Bola hissiy rivojlanishining har bir bosqichi psixososial muammo bilan belgilanadi, bu muammolarni hal qilish kelajakdagi rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi”.²⁵ Eriksonning ushbu fikri bolaning har bir rivojlanish bosqichida yangi hissiy qiyinchiliklarga duch kelishini ko‘rsatadi. Ularni muvaffaqiyatli hal etish bola shaxsiyatining ijtimoiy va hissiy jihatdan barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Masalan, "ishonch va ishonchsizlik" muammosini yengib o‘tgan bola mustahkam ichki xavfsizlik tuyg‘usini shakllantiradi.

Lev Vygotsky “Hissiyotlar va ijtimoiy muloqot o‘quv jarayonining asosiy vositalaridir; bolalar jamiyat me‘yorlarini hissiy ishtirok orqali ichki ongga singdiradilar”.²⁶ Vygotsky hissiy rivojlanishni ijtimoiy o‘qitish jarayoni sifatida ko‘radi. Bola tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilish orqali jamiyatda mavjud bo‘lgan his-tuyg‘ularni tushunishni o‘rganadi. Bu jarayon bolaning ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi va empatiya qobiliyatini shakllantiradi.

Azizova Dilfuza “Bolalar hissiy rivojlanishini rag‘batlantirish uchun ularning o‘yin va ijtimoiy faoliyatlarini boshqarish muhim ahamiyatga ega”.²⁷ Azizova o‘yin va ijtimoiy faoliyatning hissiy rivojlanishga bo‘lgan ta‘sirini ta‘kidlaydi. U o‘yin jarayonida bolalarning boshqalarga nisbatan hurmat, empatiya va hamdardlik kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkinligini qayd etadi.

Rustam Jalolov “Empatiya – bolaning ijtimoiy muhitga moslashuvchanligini belgilovchi asosiy ko‘nikmalardan biridir”.²⁸ Jalolovning bu fikri empatiya rivojlanishini bolaning ijtimoiy muvaffaqiyatidagi muhim omil sifatida ko‘rsatadi. Bola boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishni o‘rganganida, u nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy hayotda ham muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin.

Hissiy rivojlanish masalasida bir qancha taniqli psixologlarning tadqiqotlari va nazariyalari alohida e‘tiborga molikdir. Masalan, Jean Piaget o‘zining rivojlanish

²⁴ “The Psychology of the Child” 1969

²⁵ Childhood and Society 1950

²⁶ Mind in Society 1978

²⁷ Azizova Dilfuza “Bolalar psixologiyasi va hissiy rivojlanish” darsliklarda

²⁸ Rustam Jalolov “Ijtimoiy psixologiya va empatiya shakllanishi” mavzusidagi tadqiqotdan

nazariyasida bolalarning bilish jarayonlari va ularga mos ravishda hissiy tajribalar qanday rivojlanishini tahlil qilgan. Piagetning nazariyasiga ko'ra, bola o'z hayotining turli bosqichlarida o'zining kognitiv rivojlanishi orqali hissiy rivojlanishni amalga oshiradi. Lev Vygotsky esa bolaning hissiy rivojlanishida ijtimoiy muloqot va madaniy omillar hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlagan. Uning fikricha, bolalar kattalar va tengdoshlar bilan o'zaro muloqot orqali hissiy tajribalarni boyitib, o'z his-tuyg'ularini anglashni o'rganadi. Erik Erikson esa rivojlanishning ijtimoiy-psixologik jihatlariga e'tibor qaratib, bolaning hayotiy bosqichlaridagi turli ijtimoiy tajribalar uning hissiy rivojlanishida qanday ta'sir ko'rsatishini o'rgangan. Uning nazariyasida bola har bir bosqichda yangi hissiy qiyinchiliklar bilan duch keladi va ularni yengib o'tish orqali o'z shaxsiy xususiyatlarini boyitadi. Hissiy rivojlanishning muhim jihatlaridan biri shundaki, u bolaning ichki hissiy holati va tashqi ijtimoiy muhit o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan.

Bola dastlabki yillarda o'z his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishni o'rganadi. Bu jarayonda ota-ona, pedagog va tengdoshlarining o'rni juda katta. Bolalarning hissiy rivojlanish jarayoni ota-onalar, pedagoglar va ijtimoiy muhitning qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Oila muhiti, sevgi va mehr ko'rsatish bolaning hissiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagoglar esa bolalarga o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga yordam beradigan metodlarni qo'llashi zarur. Rolli o'yinlar, hikoya qilish va dramatizatsiya kabi metodlar bolaning hissiy rivojlanishini boyitishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar va ijtimoiy faoliyatlar bolalarning empatiya qobiliyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Empatiya shakllanishining amaliy metodlari bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu bobda ta'kidlanganidek, empatiya bolalarda boshqalarning his-tuyg'ularini anglash, ularga nisbatan hamdardlik qilish va sog'lom ijtimoiy aloqalar o'rnatish uchun zarur qobiliyatdir. Ushbu qobiliyatni rivojlantirish pedagogik yondashuvlar, o'yin texnologiyalari va oilaviy muhit orqali amalga oshirilishi mumkin. Pedagogik yondashuvlar empatiya shakllanishining eng samarali vositalaridan biridir. Rolli o'yinlar, dramatizatsiya va hikoya qilish bolalarning hissiy tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu metodlar bolalarga turli ijtimoiy vaziyatlarni tushunish va boshqalarning his-tuyg'ularini his qilish imkoniyatini beradi. Ayniqsa, hissiy intellektga asoslangan dars usullari empatiya qobiliyatini chuqurlashtirishda katta ahamiyatga ega. O'yin texnologiyalari bolalarning hissiy qobiliyatlarini rivojlantirishda alohida o'rin tutadi. Hissiy o'yinlar orqali bolalar o'zlarini boshqalarning

o'rniga qo'yishni o'rganadilar va bu ularning empatik javoblarini kuchaytiradi. "Men sening o'ringda bo'lsam..." yoki "Hissiyotlarni taxmin qilish" kabi mashqlar bolalarning boshqalarning emotsional holatini tushunish qobiliyatini oshiradi. Bundan tashqari, jamoaviy o'yinlar bolalarning ijtimoiy hamkorlik va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Oila muhiti va pedagoglarning roli empatiya rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Oila ichidagi samimiy va ochiq muloqot bolalarda boshqalarning his-tuyg'ulariga hurmat va tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagoglarning esa shaxsiy namuna ko'rsatishi va hissiy intellektni targ'ib qilishi bolalarda empatiya shakllanishini jadallashtiradi. Pedagogik treninglar va ota-onalar uchun amaliy ko'rsatmalar bolalar bilan ishlash jarayonida empatiyani rivojlantirish uchun zarur sharoit yaratadi. Empatiyaning samaradorligini baholash usullari bu qobiliyatning real hayotdagi holatini aniqlashga imkon beradi. Psixologik testlar va amaliy kuzatish metodlari yordamida bolalarning empatiya darajasi aniqlanadi. Ushbu usullar bolalarning hissiy rivojlanishini monitoring qilish va ularni qo'llab-quvvatlash uchun samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Empatiya shakllanishi uchun o'yin texnologiyalari, pedagogik metodlar, oilaviy muloqot va baholash usullarining integratsiyasi zarur. Bu yondashuvlar nafaqat bolalarning hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, balki ularni jamiyatda ijtimoiy moslashuvchan, mehribon va hamdard shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bu jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books 1995.
2. Hoffman, M. L. Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. Cambridge University Press. 2000.
3. Rogers, C. R. (1980). A Way of Being. Houghton Mifflin Harcourt.
4. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press 1978.
5. Piaget, J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. Norton. 1962.
6. To'xtayev, K. Bolalar psixologiyasi asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 2005.
7. Azizova, D. Pedagogik psixologiyada hissiy rivojlanishning ahamiyati. O'zbekiston Psixologiya Jamiyati jurnali 2015.

8. Jalolov, R. Ijtimoiy psixologiyada empatiya va hissiy intellekt. Toshkent: Fan nashriyoti. 2018.

9. Karimova, N. Hissiy intellekt va uning ta'lim jarayonidagi roli. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Ilmiy To'plami 2020.

10. Abdullayeva, Z. Bolalarda ijtimoiy va hissiy qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik asoslari. Andijon Davlat Universiteti nashriyoti. 2019.

